

**ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ДНІПРОПЕТРОВСЬКИХ «ВСЕСВІТНИКІВ»:
КАТЕРИНОСЛАВСЬКИЙ/ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ
М. В. БРЕЧКЕВИЧА**

У статті йдеться про катеринославський/дніпропетровський період життя відомого історика, що вивчав історію слов'ян доби середньовіччя М. В. Бречкевича. Перебуваючи у місті більше десяти років, вів викладацьку діяльність, займав активну громадську та наукову позицію, очолював наукове товариство, брав активну участь в археологічних розкопках під керівництвом Д. І. Яворницького. У цей період його роботи виходять на базі марксистської ідеології. Працюючи у ДІНО, він очолював кафедру загальної історії, викладав курси з історії середніх віків та слов'янської історії, керував роботою аспірантів. У 1931 р. була розкритикована його навчальна програма, і він був звільнений з роботи як носій буржуазної ідеології. Протягом двох років він намагався поновитися на роботі, але марно. Змушений був переїхати до іншого міста.

Ключові слова: історик, марксизм, М. В. Бречкевич, звільнення.

В статье идет речь о екатеринославском/днепропетровском периоде жизни известного историка, который занимался изучением истории славян в период средневековья М. В. Бречкевича. Находясь в этом городе на протяжении 13 лет, работал на должности преподавателя, занимался активной общественной и научной деятельностью, возглавлял научное общество. Принимал активное участие в археологических раскопках под руководством Д. И. Яворницкого. В этот период его работы выходят на основе марксистской идеологии. Работая в ДИНО, он возглавлял кафедру общей истории, руководил работой аспирантов. В 1931 г. была раскритикована его учебная программа, и он был уволен с работы как носитель буржуазной идеологии. На протяжении двух лет он пытался восстановиться на работе, но все оказалось напрасно. В связи со сложившейся ситуацией ему пришлось переехать в другой город.

Ключевые слова: историк, марксизм, М. В. Бречкевич, увольнение.

In diesem Artikel handelt es sich um die Katerynoslawer/Dnipropetrowsker Lebensperiode des bekannten Historikers, der die Geschichte der Slawen im Mittelalter erforscht hat, M.W.Bretschkewitsch. Innerhalb von 13 Jahren hielt er sich in dieser Stadt im Amt des Hochschullehrers auf, nahm eine aktive gesellschaftliche und wissenschaftliche Position ein, stand an der Spitze der wissenschaftlichen Gesellschaft. Er nahm an den archäologischen Ausgrabungen unter Leitung von D.I.Jawornyzki aktiv teil. In dieser Periode erscheinen seine Arbeiten auf der Basis der marxistischen Ideologie. Während der Arbeit an dem DINO (Dnipropetrowsker Institut für Volksbildung) stand er an der Spitze des Lehrstuhls für allgemeine Geschichte, unterrichtete Studiengänge für Geschichte des Mittelalters und slawische Geschichte, leitete die Arbeit der Aspiranten. 1931 wurde sein Lehrprogramm der Kritik unterzogen und er wurde von der Arbeit als Träger der bürgerlichen Ideologie entlassen. Innerhalb von zwei Jahren versuchte er wiedereingesetzt zu werden, aber umsonst. Er wurde gezwungen in eine andere Stadt zu übersiedeln.

Schlüsselwörter: der Historiker, der Marxismus, M. W. Bretschkewitsch, die Entlassung

This article reveals Katerinoslav/Dnipropetrovsk period of life of famous historian M. Brechkevich, who studied history of slavs at the Middle Ages. He had active civil and scientific position, was a head of scholarly association when he was working as a teacher during 13 years, participated in archaeological excavations under the guidance of D. Yavornitskiy. His researches of this period was based on Marxist ideology. Working at DINO as a head of the Department of world History he taught Middle Ages history, history of slavs and supervised the postgraduate students. His training program was criticized in 1931 and he was fired as a supporter of bourgeois ideology. During next two years he unsuccessfully tried to return to his position but was forced to move to another city.

Keywords: historian, marxism, M. Brechkevich, dismissal.

Біографія та творчість історика – славіста Митрофана Васильовича Бречкевича привертала увагу багатьох дослідників. На сьогодні до поля зору потрапляли ранній та фінальний періоди його життя і творчості: юр'ївський [14;19;20-21], та київський [31]. У всіх цих дослідженнях катеринославський/дніпропетровський період згадувався лише побіжно.

Фрагментарність висвітлення катеринославського/дніпропетровського етапу життя Митрофана Васильовича пов'язана з обмеженим колом джерел, які використовували дослідники. Найвні у дніпровських архівах матеріали не дозволяють простежити його перебування у місті, розвиток кар'єри, педагогічну роботу тощо. Ці документи розкривають епізоди останніх років перебуван-

ня Митрофана Васильовича у місті, а саме один з найскладніших етапів його життя, коли критиці піддавались його педагогічні та наукові праці.

До орбіти наукових досліджень катеринославський/дніпропетровський період життя М. В. Бречкевича входив фрагментарно і поступово. І. Ф. Ковальова була однією з перших, хто у своїй дисертації, присвяченій Дніпрогесівській новобудовній експедиції [18], згадала М. В. Бречкевича, як учасника археологічних розкопок. О. Удод у монографії «Історія і духовність» [33] навів цитати комісії з перевірки ВНЗ у Дніпропетровську, яка визнала М. В. Бречкевича «буржуазним реакційним професором». Першою, хто предметно вивчав катеринославський/дніпропетровський період його життя, була С. В. Падун у своїй статті «Життя і наукова діяльність історика слов'янства М. В. Бречкевича (1870–1963 рр.)» [29]. Варто відзначити, що дослідниця не озвучила власних висновків у цій роботі, а пішла за висновками О. Москаленка, який розділив життя нашого героя на два періоди: дореволюційний (коли він формується як історик) і післяреволюційний (коли історик опановує марксистську методологію) [27]. Серед дослідників, що включали М. В. Бречкевича до кола раних катеринославських/дніпропетровських істориків, слід згадати А. Портнова. У монографії «Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії ХХ століття» [30], окрім біографічних відомостей, він коротко зупиняється на аналізі наукового доробку М. В. Бречкевича вказаного періоду життя.

Отже, інтерес дослідників до катеринославського/дніпропетровського періоду життя М. В. Бречкевича зростає. Наша розвідка покликана заповнити наявні інформаційні лакуни.

Для вирішення цього актуального питання доречними стали матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ), де у фонді «Народного комісаріату освіти УРСР» зберігаються документи, пов'язані з катеринославським/дніпропетровським періодом життя М. В. Бречкевича. Ці документи датуються 1927–1934 рр. [10]. У фонді «Верховна Рада Української РСР Харків – Київ» зберігається комплект документів, підготовлених для нагородження М. В. Бречкевича званням «Заслуженого діяча науки Української РСР», які датовані 1947–1948 рр. [32]. У Державному архіві Дніпропетровської області (ф. 18, оп. 1, спр. 925 «Матеріали и передложения к пленуму горкома (КП(б)У) по вопросу о состоянии и задачах культурного строительства на Днепропетровщине») [24] містяться результати перевірки ВНЗ міста, в ході яких було виявлено викладачів-«реакціонерів», з-поміж яких згадується і М. В. Бречкевич. Важливим для розуміння на-

Професор Бречкевич М. В.

укових пошуків у Дніпропетровську є нечисельні листи Митрофана Васильовича до М. С. Грушевського (один лист був опублікований [25], а інший зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського [9]). Про педагогічну роботу та плани викладання нових дисциплін у дніпропетровському ВНЗ йдеться у листі до Д. І. Яворницького [8].

У нашій роботі, де ми фокусуємо на катеринославсько/дніпропетровському періоді його життя, біографію Митрофана Васильовича умовно розділимо на три періоди: докатеринославський, катеринославський/дніпропетровський та постдніпропетровський.

Докатеринославський період

Митрофан Васильович народився у 1870 р. в Кременецькому уїзді Волинської губернії в родині священика. Сам він зазначав: «Маючи чотири роки від народження, залишився без батька. Мати з чотирма дітьми – хлопчиками залишилася без всіляких засобів для існування. Їй було надано шматок землі і вона його сама обробляла, користуючись іноді допомогою старших хлопчиків. Щоб дати їм освіту, вона віддала їх в духовну школу одного за іншим в м. Кременець, де вихованцям-сиротам надавався безкоштовний гуртожиток, харчування та навчання» [32, арк. 10]. Після закінчення семінарії у 1890 р., протягом одного навчального року, він працював учителем у зразковій школі при семінарії у Кременці. Йому

була висунута вимога прийняти духовний сан, але він відмовився та наступні шість років працював у Єлисаветградському училищі.

У 1897 р. до Юр'ївського університету дозволили набирати випускників духовних семінарій, чим і скористався молодий викладач. У тому ж році він став студентом історико-філологічного факультету, цим самим підтримав традицію волинської молоді навчатись у цьому закладі [21, с. 3]. На початку ХХ ст. громада українців в університеті була однією з найбільших, там діяли українські товариства та земляцтва [17].

Навчаючись в університеті, М. В. Бречкевич заробляв на життя приватними уроками. У ході навчання стає учнем знавця слов'янської історії доби середньовіччя А. М. Ясінського [22]. Студентські наукові розвідки М. В. Бречкевича були визнані науковою спільнотою, за роботу «Опыт исследования истории славянского государства в Восточной Померании» він отримав золоту медаль сенатора фон Брадке [21]. У 1901 р. М. Бречкевич закінчив університет і був залишений для підготовки до професорського звання на кафедрі всесвітньої історії строком на 2 роки. У 1902 р. було надруковано його дослідження про поморського князя Святополка [4]. У 1906 р. Митрофан Васильович захищає дисертацію «Первые поморские монастыри» [3]. Того ж року він став приват-доцентом університету і викладав курс історії слов'янських народів. У 1912 р. дослідник захищає іншу дисертацію – «Введение в социальную историю княжества Славии или Западного Поморья» [1]. У 1911 р. він отримує закордонне відрядження на 2 роки, завдяки чому працював у бібліотеках, архівах, музеях міст Шеттін, Берлін та Париж, а згодом – у музеях Лондона [32, арк. 10]. У 1913 р. М. В. Бречкевич був обраний професором кафедри всесвітньої історії (відділ «історія середніх віків») Казанського університету.

З початком Першої світової війни історик займав відкриту антинімецьку позицію, що відобразалося у його публічних лекціях та публікаціях [2].

Після Лютневої революції життя всієї країни і самого М. В. Бречкевича змінилося. В автобіографії, написаній 1947 р., він характеризує цей відтинок свого життя таким чином: «З початком Лютневої революції був ініціатором влаштування публічних лекцій в університеті на суспільно-політичні теми. Як свідчать протоколи засідань Ради Університету, неодноразово виступав проти реакційної частини професури; виступав, наприклад, проти саботажу більшості виборів ректора... У 1918–1922 рр., окрім університету, працював директором північно-східного археологічного та етнографічного інституту в Казані. Відкритого в жовтні 1917 р. [...] У цьому інституті був відкритий прийом студентів обох статей національних

меншостей. Татари, чуваші, марі, вітяки на рівні з російськими студентами знаходили викладачів-спеціалістів в галузі своєї національної культури» [32, арк. 10–11].

Виходячи з автобіографічних текстів М. В. Бречкевича, можна припустити, що на певному етапі життя був схильним до підтримки більшовиків. Але у цьому питанні не варто робити поспішних висновків, адже його тексти писалися у відповідній ідеологічній обстановці, а їх адресатами були вищі чиновники. 21 серпня 1918 р. в одноденній казанській газеті «Народная армия» М. В. Бречкевич звернувся з вітанням дій першого антирадянського уряду – Комуча та його армії [23].

Працюючи у Казанському університеті, М. В. Бречкевич займався підготовкою не лише студентів, але й науковців: В. Ф. Семенова, В. Т. Дитяткіна, Н. С. Терновського та ін. Після ліквідації вищої історичної освіти в Казані Митрофана Васильовича призначили директором Шкіряного технікуму [32, с. 11]. Цю адміністративну посаду він займав не дуже довго, і вже через деякий час відправився на Батьківщину – в Україну.

Докатеринославський період життя історика позначився вибором професії, активною діяльністю на науковому та викладацькому ґрунтах, коли він спробував себе як організатор вищої школи. А головне він вже повністю сформувався як людина, педагог, вчений. Разом з цим фінал докатеринославського періоду життя поставив Митрофана Васильовича перед новими викликами, у тому числі перед вибором нової педагогічної та наукової методології.

Катеринославський/Дніпропетровський період (1923–193? рр.)

До Катеринослава Митрофан Васильович переїхав у віці 53 років. На цей час він був у розквіті творчих сил. Прибувши у місто, вчений активно влився у місцеве наукове та освітнє життя, яке, без перебільшення, у 20-х рр. ХХ ст. набувало активності. Цей процес був пов'язаний з появою у місті університету і як результат – збільшенням кількості гуманітаріїв високого рівня. Більшість прибулих професорів-істориків були вже сформованими особистостями і мали своє наукове обличчя. Через це у більшості випадків вони деформували під власні профілі місцевий інтелектуальний простір. Наш герой не стане винятком у цьому процесі. Але, незважаючи на локальний сплеск розвитку гуманітарних студій, Катеринослав був і науковою, і інтелектуальною периферією. Він суттєво поступався трьом старим університетським центрам: Харкову, Києву та Одесі. Але, з іншого боку, історики, що потрапили до цієї академічної відпустки, мали шанс створити власні дослідницькі напрямки і бути вільними від пильного ока старших колег у своїх рідних ВНЗ.

До того ж більшість з тих істориків, що опинились у Катеринославі/Дніпропетровську були прямо і непрямо знайомими. Багатьох з них поєднував київський університет – з-відти вийшли їхні вчителі, або ж вони самі там навчалися [16; 34; 35].

У 1923 р. М. В. Бречкевич був призначений професором Катеринославського інституту народної освіти. Серед причин переїзду до Катеринослава він відзначив «бажання працювати на батьківщині в Україні» [10, арк. 8 зв.]. У Катеринославі/Дніпропетровську він мешкав по вулиці Нагірна 12, разом з родиною, що складалася з дружини та чотирьох дітей: двох хлопчиків і дівчат шкільного віку [10, арк. 8].

Наукова й організаційна робота

Одним з осередків наукового гуманітарного життя у Катеринославі з 1921 по 1930 рр. стала науково-дослідна кафедра українознавства, яку очолював Д. І. Яворницький. Вона складалася з кількох секцій, у рамках яких розроблялися тематичні українознавчі напрямки.

Митрофан Васильович висунув Дмитру Івановичу Яворницькому ідею відкрити у межах кафедри секцію загальної історії. Необхідність її появи він пояснював так: «Вивчення минулого України повинно супроводжуватися вивченням культурних країн та комплексів, що були у взаємовідносинах з українською культурою та українським народом. Далі він висловлював думку, що успішному вивченню історії України сприяють не тільки історики України, які цілком віддаються цій справі, але й загальні історики, які багато часу присвятили вивченню західноєвропейських та слов'янських народів та будуть, без сумніву, корисні для кафедри українознавства, бо знання й досвід у вивченні західноєвропейських народів може тільки розвинути й удосконалити знання української історії й культури в масштабі світового процесу. А звичка засвоювати найкраще з західноєвропейських методологічних засобів і завжди стежити за ними може сприяти тому, що рівень їхніх українських творів не буде нижчим від західноєвропейської науки» [29].

У 1925 р. за постановою Укрґловнауки М. В. Бречкевич стає завідувачем секції загальної історії при кафедрі українознавства. Будучи співробітником кафедри, Митрофан Васильович проводив пошукову роботу у місцевих архівах щодо зв'язків України із сусідніми державами з проблем сербської та в цілому слов'янської колонізації краю [там же]. У звіті про роботу цієї кафедри за 1925–1926 рр.¹ перелічені досягнення Митрофана Васильовича, які подаємо у такій цитаті: «...Працював над темами з всесвітньої історії, го-

ловним чином з т.зв. середньовіччя з соціальної історії слов'янських народів, особливо польського і тих слов'ян, що утворили колонії на Дніпропетровщині та на Україні взагалі; з історії первісної культури.

До друку він підготував праці:

– «Революционное движение в области исторической науки».

– «Переодизация во всеобщей истории». В цій статті яка була предметом доповіді та обговорення на засіданні Наукового УАН товариства в м. Дніпропетровськ, вказує проф. М. Бречкевич на марні зусилля західно-європейських істориків (Фогля, Шпангенберга та ін.) ділити історію на періоди не на базі економічного розвитку.

Працював проф. Бречкевич над роботою про боротьбу поляків та німців за землі, що лежать в низу Вісли за т. зв. Данцигський коридорю; працював над вивченням чеського революційного руху; писав українською мовою стислий курс Західної Європи від I до XV в.; опрацював теж україномовою стислий курс первісної культури; Катедра порушила була справу – щоб проф. Бречкевичові було дано наукове відрядження за кордон для роботи в тамошніх книгозбірнях.

Зробив доповіді на засіданні Наукового Товариства присвяченого 200-тю Всесоюзної Академії Наук на тему: «Обозрение достижений Академии Наук в области истории», на ювілейному засіданні на честь акад. Д. І. Яворницького сказав промову на тему: «Характерні риси діяльності акад. Д. І. Яворницького. Надрукував у місцевій газеті «Звезда» кілька статей про Дніпрельстан; в стінній газеті будинку Освіти дав дві замітки «Ленін и наука», «Женщина и наука». Керував роботою аспірантів» [36, с. 323–224].

З перелічених вище праць у Дніпропетровську була опублікована тільки одна, пов'язана з Данцизьким коридором. Решта залишилися неопублікованими.

«1927 р. Наркомос організував спеціальну наукову експедицію, яка мала завдання виявити та занотувати ті найголовніші місцевості по берегах та островах, що їх треба було дослідити негайно, разом з роботами на Дніпрельбуді, що вже розпочиналися. Тому експедиція найбільшу увагу звернула на терени самого Дніпрельбуду, в околицях Кічкасу, де археологічні пам'ятки кожного часу підлягали загрози знищення. До складу цієї дослідної експедиції входили Д. Яворницький, О. Федорівський (Харків НКО), проф. В. Пархоменко, проф. В. Бречкевич (Дніпропетр. ІНО та музей), М. Рудинський (Київ, ВУАК), етнограф В. Білий (Київ, ВУАН), К. Мощенко (Київ, музей),

¹ Варто враховувати специфіку джерела – «Звіт про виконану роботу». У всі часи його метою було показати бурхливу і плідну діяльність звітуючих. Через це до нього потрапили речі, які не мають прямого стосунку до роботи цієї кафедри.

тимчасово Т. Кіранів (Никопіль, музей) та ще дехто» [26]. До того ж треба додати, що для місцевих студентів він був теоретиком первісної культури, оскільки викладав цей курс. Результатом його роботи у експедиції стали замітки у місцевій пресі прохід розкопок та артефакти, що було знайдено [32].

Важливою і почесною була його робота як голови історико-філологічної секції наукового товариства – відділення ВУАН [32, арк. 9]. У результаті керівництва цією секцією у 1929 р. світ побачила збірка «Наукові записки історично-філологічної секції» [28]. У листі до М. С. Грушевського він так розповідає про цю подію: «В нас – маленька місцева наукова новина статті історико-філологічного відділу Наукового товариства для І-го тому для «Записок наукового товариства при ВУАН» здано в рецензуру і цими днями повинно друкуватись» [9].

Після «старих» вишів Російської імперії Катеринослав / Дніпропетровськ виглядав інформаційною пусткою. Ключова проблема, з якою стикалися «виписані» вчені, була в інформаційному голодуванні особливо у царині всесвітньої історії. У листі до М. С. Грушевського у 1929 р. М. В. Бречкевич підкреслює, що сучасну літературу випишує з-за кордону, але цього все рівно мало. Гостро відчувався брак літератури, а тому він просив для тимчасового користування надсилати літературу з Києва: «Деякі книги й часописи я випишу з-за кордону (в дозволеніх межах 10-ти карб. щомісяця). Це дуже мало. Цього року навіть будинок вчених не одержує закордонну літературу. Тому прислана (на час) література з ВУАН вдало розв'яже це питання» [там же]. Озвучена в листі практика пересилки літератури, мабуть, була традиційною. Так, у більш ранньому листі (за 1927 р.) до того ж М. С. Грушевського Митрофан Васильович зазначає: «Пробачте, що я спізнився з рецензією. Я гадав був надіслати її (*та книжки*) у травні місяці, але випадково трапилося таке велике громадське та учбове навантаження, що я не міг встигнути» [25].

Брак свіжої наукової літератури та джерел для вивчення всесвітньої історії справедливо підштовхнули Митрофана Васильовича торкнутися питань про відрядження. У 1927 р. відзначав, що йому «для продовження наукової роботи дуже бажане тимчасове відрядження до Києва, або Москви і Ленінграда і за кордон» [10, арк. 8 зв]. Відсутність закордонних відряджень змушувала його змінити дослідну траєкторію і зупиняти увагу на темах, забезпечених джерелами. А дослідження з середньовічної історії перевести у площину історіографічно-методологічну.

Наукова робота катеринославського/дніпропетровського періоду життя Митрофана Васильовича характеризується трьома напрямками: продовження попередніх досліджень із середньо-

вічної історії слов'ян, дослідження зв'язків України зі слов'янськими країнами, зокрема слов'яно-сербська колонізація Півдня України і теоретико-методологічний напрям, де він розробляв проблеми раннього середньовіччя у радянській і зарубіжній історіографії та методику викладання історії у німецькомовних країнах.

Найбільш продуктивними виявилися славістичні дослідження, бо за їхніми результатами з'явилася друкована і рукописна продукція.

У 1927 р. в «Записках Дніпропетровського інституту народної освіти» друкується його стаття «Доба Західно-європейського феодалізму в новітніх працях радянських істориків» [6]. Стаття розпочинається з дорікання західним історикам стосовно того, що вони не досліджують населення, походження класів, класову боротьбу (с. 281). Якщо ж такі твори і з'являються у західній історіографії, то укладачі тематичних показників всіляко розсувають їх по інших рубриках, щоб не утворювати окремий підзаголовок «Історія класів». Далі М. В. Бречкевич відзначає, що радянському історикам дуже важко, майже не можливо, знайти таку тему у студіюванні загальної історії, яку можна було б обробити без закордонних джерел (с. 282). Автор всіляко натякає на необхідність закордонних відряджень, мотивуючи це тим, що до закордонних досліджень (у галузі історії) не можна поставитися з такою довірою, як до закордонних технічних чи медичних розробок.

М. В. Бречкевич намагається робити «гарну міну при поганій грі», стверджуючи, що радянські історики, порівняно із закордонними і дореволюційними, мають велику перевагу. Проте він не говорить, у чому вона виражається. Але, незважаючи на цю «перевагу», конкретних досягнень у друкуванні творів із середньовічної історії, здійснено найменше за останнє десятиліття післяреволюційних років. Далі дається цілком закономірний невтішний висновок про занепад всесвітньої історії (с. 283). Про те він вірить, що цей занепад є тимчасовим, і криза буде подолана, як успішно подолані й інші кризи в СРСР. Гострої критики з його боку знає ідея відмовитися від посилення у дослідженнях. Митрофан Васильович високо оцінює працю Є. Коваленка «Курс всеобщей истории». Щоправда, в її аналізі основну увагу акцентує на висвітленні первісної культури, чим викриває власну цікавість до цієї теми, у рамках його викладацького курсу «Історія первісної культури». Схвально відгукується про працю Н. Розенталя «Западно-европейское средневековье», вказуючи, що вона є зручною для користування студентами.

Для подолання кризи в історичній науці вчений пропонує активізувати співпрацю між істориками і проводити наукові з'їзди. Висуває пропозицію писати альтернативну загальну історію

у протипагу західним колегам, оскільки їхня історія не має нічого спільного з марксизмом. Автор вважає за необхідне довести західним історикам, що вони неправдиво інтерпретували джерела, що єдиним правильним компасом у праці історика є марксизм (с. 295).

Саме у Дніпропетровську він пише своє останнє дослідження, присвячене Помор'ю: «Східно-Поморське князівство та його занепад» [11]. О. М. Москаленко у статті «М. В. Бречкевич і його роботи по історії поморських слов'ян» [27] дає цій праці таку характеристику. Робота розділена на п'ять частин: 1) джерела, 2) виробництво, 3) землеволодіння, 4) міста і торгівля, 5) політичні події. Як видно зі змісту дослідження на ньому позначився вплив історичного матеріалізму. У дослідженні він вже говорить про пануючий клас і про клас робітників, відзначає обмеженість джерел для висвітлення мас виробників, підкреслює основне завдання історика – вивчати техніку виробництва і економічного становища, що зробить більш зрозумілим суспільний лад.

Він критикує буржуазних істориків, у тому числі Ф. Лоренца, за не увагу до соціально-економічних питань розвитку суспільства і разом з тим повторює свою основну думку, висловлену ще у «Вступі», про повну свободу слов'янського населення Помор'я до XIII ст. О. Вайнштейн [12] дає сувору оцінку цій праці. Він пише, що М. В. Бречкевич «викликає цікавість, як вчений старої школи, зробивший без достатньої методологічної підготовки намагання піти на зустріч вимогам радянській дійсності. Його дослідження «Східно-Поморське князівство та його падіння (початкова історія Данцизького коридору)» є прикладом суто зовнішнього пристосування до марксизму, використання марксистської фразеології без розуміння самого марксистського методу. Бречкевич малює взаємозв'язки із сусідами та їх міжособну боротьбу; ці військово-політичні події розглядаються як далекі провісники боротьби за Данцизький коридор, а для пояснення цієї боротьби в XIII-XIV ст. залучається поширена у той час теорія торговельного капіталу («намагання до захоплення надлишкового продукту і засобів виробництва») в як мотив дії феодалів; першочергове накопичення капіталу Східної Померанії» XIII ст. тощо». Але чи можна зараз дорікати Бречкевичу за те, що у 20-ті рр. він оперував таким терміном, як «торговельний капітал» [там же]

Травнево-червневий номер журналу «Україна» за 1930 р. розпочинався зі статті М. В. Бречкевича «Спірні питання раннього середньовіччя» [5]. Її автор розпочав з визначення низки не до кінця розв'язаних питань раннього середньовіччя: чи було у стародавніх германців громадське землеволодіння разом з переділом поля по-

між усіма вільними селянами; коли у них починається приватна власність на землю; в чому саме полягала германська «вільність», про яку свідчать античні письменники та ряд інших. Автор всіляко підкреслює, що класовий, національний та інші характери, впливали на висновки попередніх дослідників з цього питання, внаслідок цього вони стали осторонь проблем життя нижчих верств населення, простих трудящих.

Далі М. В. Бречкевич переходить до дослідження А. Допша «Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Caesar bis auf Karl den Grossen», Bd 1–2, W., 1918–20; 2 Aufl., W., 1923–24». Йому імпонує той факт, що А. Допш залучив широке коло джерел, приклади з яких використовує у відстоюванні своєї думки. Далі він коротко наводить зміст його праці. Розкриває причини і суть його германофільських поглядів, далі він наводять приклади континуїтету античної та варварської культур. М. В. Бречкевичу явно імпонує той факт і він це підкреслює, що А. Допш говорить про існування класів у германців. Цей факт, він доводить різною сумою віри, яку треба сплатити за вбивство простої і знатної людини. М. Бречкевич підсумовує: «Дуже цінно, що автор (Допш А. В.) пильно вивчає аграрний устрій і взагалі економічний розвиток суспільства. Тим він відрізняється від цілої низки новітніх західно-європейських істориків, що обирають для своїх праць політичні, або династичні теми. Деякі місця твору А. Допша роблять навіть короткочасне враження, ніби він наближається до марксизму» (с. 8). Далі Митрофан Васильович висловлює свою незгоду з окремими положеннями. Зокрема він спростовує тезу про те, що римські селяни добровільно переходили у підданство варварів, через нібито кращі умови. М. В. Бречкевич заочно полемізує з А. Допшем і критикує його за те, що він на віру сприймає свідчення Сальвіана. Також М. В. Бречкевич нарікає на те, що А. Допш ідеалізує германських королів і їх «добрі звичаї». Також критиці піддається теза про майже ідеальне становище селян у панських маєтках. У цілому ж Митрофан Васильович дає позитивну оцінку праці А. Допша і резюмує свою статтю таким чином: «Треба нам більше звертати увагу (ніж це було досі) на студіювання західно-європейської історії» [5. с. 12].

Неопублікованою залишилася розлоге дослідження Митрофана Васильовича, присвячена проблемам викладання історії «Історична наука та її викладання в німецьких країнах (Пруссія, Баварія, Саксонія, Австрія)» [7]. Черговий номер журналу «Україна», куди було направлено статтю, так і не побачив світ. На щастя, її рукопис (рукописний оригінал і гранки) зберігся в Інституті рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського.

Стаття складається з двох частин. Перша розпочинається з реверансів у бік марксистського підходу до вивчення історії. Далі наводиться аналіз книги професора Віллі Моога «Задачі й мета викладання історії». Автор дає детальну характеристику його праці, зупиняється на викладенні дискусійних і теоретичних питань. Далі М. В. Бречкевич докоряє Віллі Моогу за те, що у роботі він майже не згадує про марксизм (10). Митрофан Васильович погоджується із західними вченими, що німецька історична наука перебуває у кризі, але, на відміну від них, у нього мається інше трактування її причини. Для нього криза сталася через вилучення марксизму, як методологічного підходу у дослідженнях (13). У другій частині автор розмірковує над питанням про те, яке завдання ставиться у викладанні історії і в якій спосіб вона викладається (13). Митрофан Васильович відзначає, що до війни (1914–1918 рр.) на лекціях велика увага приділялася героїчним персонажам, монархам та членам їхніх родин. Далі він наголошує, що зі зміною режиму правління після війни постало питання, чи треба змінювати зміст викладання історії. І відповідає, що у підручниках вінценосні особи залишилися на своїх місцях, їм, як і раніше, приділялася велика увага. Учням рекомендувалося читати збірку «Король», в якій у тому числі йшла мова про короля пруського Фрідріха II. Для більш наглядного закріплення образу історичних героїв на уроках музики рекомендується співати пісню «Принц Євген народний лицар», а паралельно на лекціях з історії читати тему «Німецько-Турецька війна 1683–1717 рр.», в якій Євген брав участь. Далі історик резюмує, що нові підручники не виказують захоплення новим республіканським устроєм. Між рядків можна прочитати: на відміну від радянських. Як позитив М. В. Бречкевич відзначає забезпечення викладання історії наочними портретами правителів та відомих постатей (14). Він порушує питання: «Яке головне завдання у викладанні історії?» і дає відповідь: «У праці виховання і навчання німецької молоді є єдиний принцип – це німецька людина, як вона склалася історично... Головна мета викладання історії полягає в тому, щоб кожна німецька душа корінням вросла в німецьку душу» (15). Він відзначає, що німецькі підручники написані у напрямку народознавства і вітчизнознавства, констатує, що ще до початку війни у Німеччині на щит було піднято патріотизм у молоді, але зараз це почуття ще більше і глибше. М. В. Бречкевич відзначає, що Німеччина просякнута духом патріотизму та реваншизму, і молодь виховують у дусі жертвовності до потреб держави.

Ведучи мову про викладання історії у Баварії, автор наголошує, що тут школярі позбавлені націоналістичного підходу: їхнє завдання полягає

у тому, щоб навчитися мислити, бути справедливими (17). В австрійських історичних планах присутня думка об'єднання австрійських та пруських німців.

Аналіз німецькомовних підручників, здійснений М. В. Бречкевичем, показав спільні та відмінні риси у викладанні історії. Головне, він показав різні завдання, що ставилися перед викладачами цієї дисципліни. Дослідження було надзвичайно своєчасним і дуже прикро, що воно, на довгі десятиліття опинилося поза людським оком.

У цілому катеринославський/дніпропетровський період наукової творчості Митрофана Васильовича виявився складним. Саме на цьому етапі свого життя він починає відточувати марксистську методологію у дослідженнях, намагається її підкреслено адаптувати до своїх досліджень та текстів.

Громадська робота

Стосовно громадської роботи Митрофана Васильовича ми маємо лише короткі відомості з тексту його автобіографії, де вчений перелічує ті посади, що обіймав у Катеринославі/Дніпропетровську. Проте навіть їхній перелік переконає у неабиякій активності літнього чоловіка. М. В. Бречкевич обіймав виборні посади як у наукових осередках, так і міській раді, читав лекції для місцевих робітників. Іншими словами, лишитися осторонь громадського життя не вдалося, а можливо, йому це подобалося.

Перелічимо громадські посади, що обіймав М. В. Бречкевич: 1) з листопада 1923 р. – член бюро секції наукових робітників; 2) з грудня 1923 р. був членом правління губвідділу союзу робітпоса; 3) лектор у клубах робітників – металістів (Кайдаки, Чечелівка, Амур-Нижньодніпровськ), союзів: народного харчування, транспортників, будівельників, нарзв'язку та ін.; голова лекторського бюро, член просвітницької комісії [32, арк. 9]; 4) грудень 1924 р. – голова місткому при ІНО; 5) 1925 р. обраний на Всеукраїнський з'їзд наукових робітників у Харкові; 6) 1925 р. обраний депутатом міської ради X скликання, і працював у соціально-культурній секції [там же, арк. 9, 11]; 7) член ради спілки безвірників та ін. [10, арк. 7 зв.].

Уся громадська робота перемережувалася з науковою та навчальною.

Навчальна робота

Викладацьку роботу в Катеринославі М. В. Бречкевич розпочав з вересня 1923 р. До моменту його появи в ІНО всі курси із загальної історії викладав М. В. Євстаф'єв. Основні дисципліни що викладав Митрофан Васильович, були такими: «слов'янське мовознавство», «Історія середніх віків», «Історія первісної культури», «Загальна історія». Керував роботою студентів у семінарах підвищеного типу (для найбільш здатних

студентів пролетарського походження, які у майбутньому повинні були іти в аспірантуру) з історії первісної культури, з історії Західної Європи, з історії західних слов'ян [29]. З листа М. В. Бречкевича до Д. І. Яворницького видно, що у 1926 р. Митрофан Васильович півроку проводив семінар підвищеного типу з історії первісної культури, але через незалежні від нього обставини цей семінар скасували [8, с. 107]. З цього ж листа ми дізнаємося, що студенти писали у нього курсові роботи з археології. Ось тема однієї з них: «Моя робота в науковій історико-археологічній експедиції літом 1928 р.» [там же].

Митрофан Васильович пропонував Д. І. Яворницькому розпочати читати в ІНО курси з археології для тих студентів, що будуть брати участь у розкопках: «Чи не було б доцільним, як би та молодь, що працюватиме на розкопках, прослухала наперед короткотермінові курси, що до археології (протягом, наприклад трьох, або скільки там місяців?) Якщо знайшлось би на це кошти. Звичайно, Ваші лекції там були б головнішими й самими необхідними. Вам же все рівно доводиться багато їх навчати, але кожного зокрема. Крім того, можна б було запросити професорів – викладачів по геології, палеонтології, мінералогії, геодезії, антропології, зоології, й дендрології й т.і Сама країна по берегам Дніпра з її старовинними мешканцями й історією перед Різдвом могла б бути окремим невеличким курсом. Зрозуміла річ, всі ці предмети повинні мати ухил до археології, до наших розкопок. Якщо й мене б Ви ухвалили притягти до справи, то я міг би послужити викладанням короткого курсу хоча б про західноєвропейський неоліт (здається ця доба потребує більше усього висвітлення...)» [там же].

Окрім ДІНО, з 1924 р. М. В. Бречкевич працював викладачем історії культури на робфаці Медінституту і там же керував роботою комісії з суспільствознавства [32, арк. 9].

Короткий термін 1929–1930 рр. вчений обіймав посаду декана факультету інституту [32, арк. 11]. Щоправда, у біографічних відомостях він не відзначає, якого саме факультету.

У 1931 р. М. В. Бречкевич проходив підвищення кваліфікації в інституті К. Маркса та Ф. Енгельса в Москві. У цей час у дніпропетровській газеті «Зоря» були надруковані витримки з його навчальної програми, які, як стверджував сам М. В. Бречкевич, неправильно відображали реальні програми.

Повернувшись до дому, вчений звернувся до автора газетної публікації т. Каплуна, вимагаючи пояснень. Відповідь була такою: «Вам надо реабилитировать себя на кафедре» [10, арк. 7]. Тоді він звернувся до редакції «Зорі» зі скаргою. Керівництво видання пообіцяло йому надрукувати

спростування. Але для цього редакція попросила надати затверджену керівництвом копію його навчальної програми. Коли ж Митрофан Васильович звернувся до очільників ІНО з проханням затвердити копію, то отримав відмову. Ось як описує подальші події наш герой у своєму листі до бюро скарг Народного Комісаріату освіти (далі НКО): «Після цього, на підставі надрукованого й не спростованого мого витягу з програми, на зібраннях на мою програму почали покликатися, як на факт. Коли я пробував на одному зібранні відповісти, що той самий [Б.А.] Сербенто (завідувач кафедри всесвітньої історії – А. В.), що виступає (проти мене – А.В.), сам затверджував мою програму й сам же знає, що витяги (що надруковані) – перекручені – мене почали звинувачувати, що я не хочу визнавати свої помилки. Я перестав захищати себе коли в червні на зборах почали розглядати витяги з моїх творів, я не міг бути присутнім – я захворів. ... написав дві заяви 1) Директору Інституту 2) агітпроп, де визнав свої помилки» [10, арк. 7 зв.].

У документації, яка відображає результати партійних перевірок вищої школи за 1931 р., відзначено таке: «В наслідок обстеження культурпрому, яке виявило конкретних носіїв буржуазної ідеології після ідейного громадського викриття та розгрому їх було знято з роботи 5 чоловік (Бречкевич, Євстафійев, Тимофеев, Цейтлін, Ринський) ..., а остання частина буржуазної професури (Злотников, Степанів) обмежені у викладанні, і в даний час ведеться підготовка до їх викриття» [24, арк. 40]. Ця ж комісія зробила окремий висновок щодо М.В. Бречкевича: «... первісну культуру (викладає – А. В.) реакційний професор Бречкевич, який маскувався марксістською фразою для пропаганди буржуазної реставраторської ідеології» [24, арк. 39].

1 липня 1931 р. М. В. Бречкевича звільнили з посади професора всесвітньої історії Дніпропетровського інституту професійної освіти. Причина звільнення вказувалася така: «Не може відмовитись від буржуазної ідеології у викладанні історії» [10, арк. 6].

Для заперечення цього рішення у 1932 р. Митрофан Васильович приїхав у м. Харків і звернувся до відділу кадрів Народного комісаріату освіти з проханням поновити його на посаді. Але через те, що відповідальні за це працівники були на лікарняному, йому не вдалося одразу вирішити це питання. Тому він залишив своє звернення у письмовій формі. Не дочекавшись відповіді, через півроку вчений знову зібрав матеріали у справі і відіслав їх до Бюро скарг НКО. Не отримавши відповіді, М. В. Бречкевич особисто навідався до Харкова. Прибувши до столиці, він дізнався, що його матеріали загублені. Митрофан Васильович прокоментував цю ситуацію таким чином: «Це

велика втрата для моєї справи, копій у мене не залишилося» [10, арк. 7].

Після звільнення з ВНЗ Митрофану Васильовичу довелося опанувати, як сам зазначав, «низову працю». Працював діловодом на виробництві, став ударником, а потім – екскурсоводом. На момент написання скарги до НКО він також працював екскурсоводом.

В автобіографії, написаній у 1947 р., Митрофан Васильович зазначає, що 1932 р. переїздить до Сімферополя. Але у тексті скарги до НКО за 1934 р. він вказав свою зворотну адресу: «Дніпропетровське, Гостиная № 2, кв. 4 Бречкевичу» [10, арк. 7 зв]. Своє звернення вчений завершує словами: «Прохаю дозволити мені продовжити мою працю науково-педагогічну» [там же]. Жодного слова про те, що він змушений переїхати до іншого міста, не говорить. Отже, можна припустити, що у Дніпропетровську він мешкав до 1934 р. А згодом волів заглушувати ці два роки зі своєї офіційної біографії. До того ж той факт, що він вказує нову адресу у Дніпропетровську, може говорити про те, що університетське житло на вул. Нагірна 12 у нього відібрали, і він змінив адресу.

Ще одна загадка пов'язана з бібліотекою вченого. Після звільнення Дніпропетровська від нацистських окупантів у 1944 р. вийшла постанова облвиконкому про збір літератури для обласної бібліотеки з квартир, до яких не повернулись їхні власники. У результаті цього до бібліотеки потрапила частина книг, власником яких був М. В. Бречкевич. На цих книгах міститься екслібрис Митрофана Васильовича і дарчі написи його учнів та колег. З-поміж них книга К. Гота «Из истории Угрии и славянства в XII веке», у якій міститься дарчий напис автора: «Многоуважаемому славянскому историку М. Бречкевичу от автора». М. Каганов залишив розлоге послання латиною для нашого героя на своїй праці «Восточная хронология»: «Директору института Этнографии и Археологии М. Бречкевичу. Богом всемогущим хранимый, смиренный грешник Николай Каганов искренне делает посвящение: Радуйся, наделенный умом и красноречием, в знании истории непревзойденный! Радуйся, мудрый оратор, ниспровергатель и наставник всех заблуждающихся»² [13].

Загадкою залишається, у кого на квартирі зберігалися ці книги і як вони потрапили до свого останнього приватного власника. Відповідаючи на це питання, ми можемо лише зробити припущення. У багатьох своїх текстах Митрофан Васильович скаржиться на скрутне фінансове становище, особливо в останні часи перебування у Дніпропетровську. Можливо, з цих причин він міг

продати свою бібліотеку, а можливо, звільнивши професорське житло, не мав місця, куди подіти свої книги, і віддав їх комусь із знайомих. Варіантів і комбінацій може бути багато. Але факт залишається фактом, і на сьогодні уламки його бібліотеки є тими небагатьма матеріальними свідченнями перебування М. В. Бречкевича у нашому місті.

Постдніпропетровський період

Після Дніпропетровська вчений переїздить до Севастополя, де працює у музейному об'єднанні та науковим співробітником, збираючи матеріали про оборону Малахового кургану 1854–1855 рр. У 1935 р. він закінчує Сімферопольський інститут масового заочного навчання партактиву за спеціальністю «Ленінізм» [27].

Після того, як у країні розпочали відкривати історичні факультети, збільшилася потреба у викладачах, і Митрофана Васильовича у 1938 р. запросили на роботу до Київського педагогічного інституту викладати стародавню історію. У 1939–1941 рр. він навчається у Київському університеті марксизму-ленінізму, який закінчує у віці 71 року [27]. У 1940 р. історика затвердили у вченому званні професора. Завідуючи кафедрою стародавньої історії в педагогічному інституті, паралельно працює у Київському університеті, де викладає курс з Історії середніх віків. У роки нацистської окупації М. В. Бречкевич перебував в евакуації, викладаючи почергово у Сталінградському, Бірському та Молдовському (м. Бугуруслан) педінститутах. У роки війни його родина зазнала непоправних втрат: два сини загинули на фронті, а старшу доньку скалічили нацисти [там же].

У 1944 р. М. В. Бречкевич повертається до звільненого м. Києва і продовжує роботу в Київському університеті, де з 1946 по 1950 рр. очолює кафедру історії середніх віків. У київський період життя він пише ряд робіт, що залишилися в рукописах. Серед них: «Польща, Литва та Тевтонський орден у XV ст.», «Історія балтійських слов'ян у викладі німецьких істориків XIX і першої половини XX ст.» та інші. Підсумком його наукової та педагогічної роботи став «Нарис історії середніх віків». Рукопис цієї роботи було подано у видавництво «Університет на дому», але нарис не було надруковано як такий, що потребував великої редакційної роботи, та перевищував необхідний обсяг у півтора рази. О. Москаленко наводить коротку цитату з записів Митрофана Васильовича з цього приводу: «Я доказывал что марксистско-ленинскую историю средних веков нельзя изложить на 8 (!?) листах, но повидимому так и не доказал» [там же].

В університеті, окрім навчальної роботи, Митрофан Васильович вів активну громадську ді-

² Переклад з латини Л. Гурай.

альність, керував студентським гуртком. Під його керівництвом було захищено три дисертації [31].

О. Б. Дьомін, говорячи про київський період життя Митрофана Васильовича стверджує: «М. В. Бречкевич став зв'язковим покоління київських істориків XIX і XX століть. Його вчителем в Юр'ївському університеті був випускник університету Св. Володимира А. М. Ясинський. Тобто збереглися наукова спадкоємність кафедри та історіографічний зв'язок вчителів та учнів» [15].

Не до кінця зрозумілим залишається питання стосовно захисту докторської дисертації Митрофаном Васильовичем. Цю саму загадку відзначає і дослідниця його життя та творчості тартуського періоду Л. Дубьєва [14]. Дослідник його біографії та творчості О. Москаленко у статті «М. В. Бречкевич (1870–1963) и его работы по истории поморских славян» [27] відзначає, що Митрофан Васильович не відмовився від позитивістської методології. Його докторська дисертація «Оборона Малахоого кургану» була відхилена через те, що конкретний факт – оборона кургану – йому не вдалося вписати у загальний контекст війни [102]. Хоча в особовому листку за 1947 р. Митрофан Васильович вказує, що у 1946 р. захистив докторську дисертацію [32, арк. 8].

Після війни М. В. Бречкевич отримав медаль «За доблесний труд у Вітчизняній війні», та значок «Відмінник народної освіти УРСР» [32, арк. 2]. У 1947 р. «...за выдающиеся заслуги в области исторической науки и в связи с пятидесятилетием научной и педагогической работы и самидесятипятилетием со дня рождения²» [32, арк. 7] парторганізація та ректор Київського університету проф. Г. В. Бондарчук звернулися до голови президії Верховної Ради УРСР М. С. Гречухи з проханням присвоїти Митрофану Васильовичу звання заслуженого діяча науки УРСР. У 1948 р. йому було присвоєно це, заслужене ним звання.

У 1950 р., після відзначення 80-літнього ювілею, М. В. Бречкевич вийшов на пенсію, як зазначає О. Москаленко, не полишаючи наукових занять. Помер Митрофан Васильович 23 серпня 1963 р. у віці 93 років [27].

Отже, біографія Митрофана Васильовича Бречкевича пов'язана з університетськими центрами Російської імперії та СРСР. З-поміж міст, у яких він жив та працював, був і Катеринослав/Дніпропетровськ. Перебуваючи у цьому місті, він залишив власний слід у місцевій гуманітаристиці. На жаль довгі роки особистість і науковий спадок М. В. Бречкевича залишалися у тіні. Наведені вище факти засвідчують, що він не стояв обабіч

наукового та громадського життя і реалізовував себе у різних напрямках: викладацькому, організаційному, науковому. Катеринославський/дніпропетровський період життя історика був часом активного студіювання марксистської методології і впровадження її на практиці. Роботи цього періоду мають підкреслено-нав'язливе марксистське спрямування. Але подібні запобіжні дії не врятували як його самого, так і його роботи спочатку від критики сучасників – дніпропетровських колег, а у подальшому від жорсткої критики Л. Вайнштейна та тривалої незатребуваності його праць у радянській історіографії.

Митрофана Васильовича можна назвати вченим пізньоімперської епохи. Її представники «догорали» в умовах раньорадянського історичного дискурсу. На відміну від багатьох своїх колег, М. В. Бречкевичу вдалося уникнути репресій (хоча всі умови і підстави для цього були). Він уперто адаптувався до нових обставин існування, відчувачи за своїми плечима «тягар» і дореволюційної освіти, і наукової роботи, і політичних переконань. Ніби реабілітуючись в очах нового суспільного ладу, у поважному віці продовжував освіту в комвузах. Фінал його життя був сповнений перемог і поразок. Головна перемога у тому, що йому вдалося вижити, повернути себе у професію. Поразки пов'язані з тим, що пізні його твори, так і залишилися у рукописах, і історикам доведеться докласти чимало зусиль для того, щоб довести їх як історіографічний матеріал до вузького кола читачів.

Список наукових праць Митрофана Васильовича Бречкевича³

1. Святополк князь поморский. «Сборник учено-литературного общества при Юрьевском университете» Том V.

2. Первые поморские монастыри. Отдельное издание Бергмана в Юрьеве.

3. Введение в социальную историю княжества Славии или Западного Поморья. Исследования по истории прибалтийских словян за время 1128–1278 гг. «Ученые записки Юрьевского университета».

4. Оценка литературы по социальной истории поморского славянства. Записки Юрьевского университета.

5. Первый поход короля Оттона I в Италию. Ученые записки Юрьевского университета.

6. Третий международный исторический конгресс в 1913 г. Переод.[ическое] издание «Россия».

² Ця частина обґрунтування є помилковою, адже у 1947 р. Митрофану Васильовичу виповнилося 77 років.

Цей список складено власноруч Митрофаном Васильовичем у 1947 р., як один з додатків до справи з надання йому звання Заслуженого діяча науки УРСР. Текст подається зі збереженням особливостей написання.

7. Работа Лондонского исторического конгресса. «Правительственный вестник».
8. Грамота папы вольнскому епископу от 1140 г. Журнал Министерства Народного Просвещения.
9. О некоторых современных трудностях в области исторического изучения. Отдельное издание типографии Казанского университета.
10. Полабские славяне. Ученые записки Казанского университета.
11. Критические отзывы об учебнике средневековой истории профессора А. А. Васильева. Казанский педагогический журнал.
12. Высший класс славянского населения в Западно – Поморском княжестве в XII–XIII вв. Сборник Харьковского историко-филологического общества в честь В. П. Бузескула.
13. Переодизация истории словян. Журнал Министерства Народного Просвещения.
14. Критический отзыв о сочинении Фляйцгакса в переводе Петровской. Журнал «Славянские известия».
15. Семинар по всеобщей истории «Chron Helmoldi» из «Славянской Хроники» Гельмольда. Отдельное издание типографии Казанского университета.
16. Семинар по всеобщей истории. Датская хроника Саксова Грамматика. Отдельное издание. Типография Казанского университета.
17. Бедствие города Эймбака в 1479 г. Передано редакции ученых записок Казанского университета.
18. Об отметках. К вопросу о способах оценки успеваемости учащихся. «Русская школа».
19. Северо-Восточный Археологический и Этнографический институт в Казани. «Известия Обществ археологии, истории и этнографии при Казанском университете».
20. Неоправданная тревога. Из архивных документов о политических мероприятиях по случаю приезда Л. Н. Толстого. Известия общества истории, Археологии и этнографии при Казанском университете.
21. Научная и педагогическая работа Северо-восточного Археологического и Этнографического института. «Известия Северо-восточного Археологического и Этнографического института».
22. Краткие сведения о деятельности Северо-восточного археологического и Этнографического института по отношению к архивам. «Известия» Северо-восточного Археологического и Этнографического института в г. Казани. Т. I.
23. Доба західно-європейського феодалізму в новітніх працях радянських істориків. Записки Дніпропетровського інституту Наукової Освіти
24. Східно-Поморське князівство та його за-непад, з історичною мапою. «Наукові Записки Дніпропетровського Наукового при Всеукраїнській Академії наук Товариства», за редакцією Бречкевича.
25. Спірні питання раннього середньовіччя. Журнал «Україна».
26. Историческая наука и ее преподавание в учебных заведениях Пруссии, Австрии, Саксонии и Баварии на 1931 г. Отослано в редакцию «Украина» в Киев из Днепропетровска в 1931 г.
27. Малахов курган во время Крымской войны 1854-1855 гг. газета «Красный Черноморец» в Севастополе.
28. Л. Н. Толстой в Севастополе в 1854–1855 гг. «Маяк Коммуны» в Севастополе.
29. Критический обзор источников и литературы по истории Крымской войны 1855–1856 гг. Сдано редакции Киевского Педагогического Института для сборника Института.
30. Ф. Энгельс и история первобытного общества.
31. Падение Малахова Кургана в 1855 г. Доклад на 3-й сессии Киевского Педагогического Института. Сдан в редакцию для печатания.
32. Отзыв о диссертации Фридмана «Итальянская политика Оттона I». Представлен в научный отдел Харьковского университета.
33. Борьба чешского народа с иностранными захватчиками. Представлено редактору «Славянского сборника» в Сталинграде проф. Беляеву.
34. История балтийских славян в изложении немецких историков XIX и первого десятилетия XX в. Передано дирекции Молдавского педагогического института для печатания.
35. Научное предвидение товарища Сталина. Доклад прочитанный на теоретической конференции Киевского университета в конце 1944 г.
36. Ценный вклад киевских историков в историю западно-европейского общества. Доклад. Прочитанный 26 февраля 1945 года на научной конференции Киевского университета.
37. Отзыв о сочинении доцента Левина «Борьба западных славян с немецкими захватчиками в середине века». Передано тов. Ряпко / Заочный сектор Наркомпроса.
38. История Крымской войны 1853–1856 гг. в изложении академика Е. В. Тарле. Доклад на научной конференции во втором семестре 1945–1946 гг. Киевского Госуниверситета.
39. Происхождение славян «Київська правда». 1945 г. 31. XII.
40. Оборона Малахова Кургана в 1854–1855 гг. Приложение две карты.
41. Отзыв о книге Удвльцова-Сказкина «История средних веков».
42. Отзыв о диссертации Минского «Борьба Карла Великого с саксами». Рукопись 1940–1941 гг. Представлена в Научный отдел Киевского Госуниверситета.
43. Очерк истории средних веков. Сдано в редакцию издания «Университет на дому для печатания».

Бібліографічні посилання

1. **Бречкевич, М. В.** Введение в социальную историю княжества Славии, или Западного поморья: исследования по истории прибалтийских поморян за первые полтора века со времени принятия ими христианства (1128–1278 г.) [Текст] / М. В. Бречкевич. – Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1911. – 267 с.
2. **Бречкевич, М. В.** Великая европейская война, ее исторические основы и смысл. Публичная лекция, прочитанная 2 ноября 1914 г. [Текст] / М. В. Бречкевич. – Казань, 1914. – 48 с.
3. **Бречкевич, М. В.** Первые Поморские монастыри. Очерк истории Балтийского Поморья в XII в. [Текст] / М. В. Бречкевич. – Юрьев: Эд. Бергмана, 1905. – 49 с.
4. **Бречкевич, М. В.** Святополк, князь Поморский [Текст] / М. В. Бречкевич. – Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1902. – 34 с.
5. **Бречкевич, М. В.** Спірні питання раннього середньовіччя [Текст] / М.В. Бречкевич // Україна. – 1930. – Кн. 41. – С. 3–12.
6. **Бречкевич, М. В.** Доба Західно-європейського феодалізму в новітніх працях радянських істориків [Текст] / М. В. Бречкевич // Записки ДІНО. – 1927. – С. 3–12.
7. **Бречкевич, М. В.** Исторична наука та її викладання в німецьких країнах (Пруссія, Баварія, Саксонія, Австрія) [Текст] / М. В. Бречкевич // Інститут рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського Ф.-Х, 16899–16900.
8. **Бречкевич, М. В.** Лист до Д. І. Яворницького 20.02.1929 р. Дніпропетровськ–Дніпропетровськ // Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. – Вип. 1. Листи вчених до Д. І. Яворницького. – Д. 1997. – 888 с.
9. **Бречкевич, М. В.** Лист до М.С. Грушевського 22.03.1929 р. // Інститут рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського Ф.-Х, 18748.
10. **Бречкевич, М. В.** Особова справа // Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 166. – Оп. 12. – Спр. 826.
11. **Бречкевич, М. В.** Східно-Поморське князівство та його занепад [Текст] / М. В. Бречкевич // Наукові записки історично-філологічної секції / ред. проф. М. В. Бречкевича. – Дніпропетровське, 1929. – С. 3–107.
12. **Вайнштейн, О. Л.** История советской медиевистики [Текст] / О. Л. Вайнштейн. – Ленинград: Наука, 1968. – 424 с.
13. **Гурай, Л.** Голоса зазвучать [Текст] / Л. Гурай // Вісті Придніпров'я. – 2 березня 2006.
14. **Дубьева, Л.** Историческая наука в Тартуском университете в конце XIX – начале XX вв. [Текст] / Л. Дубьева (Dissertationes historiae Universitatis Tartuensius). – Тарту, 2006. – 349 с.
15. **Дьомін, О. Б.** Українська радянська медієвістика 40 – 60 рр. XX ст. [Електронний ресурс] / О. Б. Дьомін. – Режим доступу: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/5375/1/202-208.pdf> /
16. **Іваненко, В. В.** Учень великого Тарле [Текст] / В. В. Іваненко // Біль і звитяга: XX століття в українському вимірі. – Дніпропетровськ, 2003. – С. 254–262.
17. **Ісаков, С. Г.** Українські студенти в Тартуському університеті XIX – поч. XX ст. [Текст] / С. Г. Ісаков // Український історичний журнал. – К. – 2005. – № 1. – С. 70–81.
18. **Ковалева, И. Ф.** Днепровская археологическая экспедиция НАРКОМПроса УРСР 1927–1932 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / И. Ф. Ковалева. – Д., 1971.
19. **Лаптева, Л. П.** История славяноведения в России в конце XIX – первой трети XX в. [Текст] / Л. П. Лаптева. – М.: Индрик, 2012. – 840 с.
20. **Лаптева, Л. П.** Контакты русских славистов с немецкой наукой в 20–60-е годы XIX века [Текст] / Л. П. Лаптева // Россия и Германия. – М., 2001. – № 2. – С. 71–91.
21. **Лаптева, Л. П.** М. В. Бречкевич как представитель позитивизма в русском славяноведении первой четверти XX века [Текст] / Л. П. Лаптева // Славяноведение. – М., 1995 – № 1. – С. 3–12.
22. **Лаптева, Л. П.** Жизненный путь и творческая деятельность историка-слависта А. Н. Ясинского [Текст] / Л. П. Лаптева // Славянский альманах 2008. – 2009. – С. 97–148.
23. **Мальшева, С. Ю.** Историк с «философского» парохода [Текст] / С. Ю. Мальшева // Татарстан. Казань, 1992. – № 7–8. – С. 69–74.
24. Матеріали і пропозиції к пленуму горкома (КП(б)У) по вопросу о состоянии и задачах культурного строительства на Днепропетровщине // Державний архів Дніпропетровської області. – Ф.18, оп.1, спр. 925.
25. **Мицик, Ю.** З листів учених до М. С. Грушевського [Текст] / Ю. Мицик, І. Тарасенко, Т. Шестюк // Національний університет «Києво-Могилянська Академія» «Магістеріум» історичні студії. – К., 2010. – № 41. – С. 75–86.
26. **Мілер, М.** Дніпрельстанівська археологічна експедиція Наркомосу України 1927–1932 рр. [Текст] / М. Мілер // Науковий збірник Українського Вільного Університету. – 1956. – Т. 6. – С. 147–166.
27. **Москаленко, А. Е.** М. В. Бречкевич (1870–1963) и его работы по истории поморских славян [Текст] / А. Е. Москаленко // Славянский сборник. – Саратов, 1972. – С. 100–107.
28. Наукові записки історично-філологічної секції / ред. проф. М. В. Бречкевича. – Дніпропетровське, 1929. – 138 с.
29. **Падун, С. В.** Життя і наукова діяльність історика слов'янства М. В. Бречкевича (1870 – 1963 рр.) [Текст] / С. В. Падун // Гуманітарний журнал. – 2002. – № 2. – С. 68–70.
30. **Портнов, А. В.** Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії XX століття [Текст] / А. В. Портнов. – К.: Критика, 2011. – 245 с.
31. **Рудь, М. О.** З історії славистики в Київському університеті: М. В. Бречкевич (1870–1963) [Текст] / М. О. Рудь // Вісник Київського університету. Історія. – К., 1995. – Вип. 33. – С. 41–48.
32. Справа на заслуженого діяча наук УРСР Бречкевича М. В. // ЦДАВОУ. – Ф. 1006, оп. 1, спр. 24.
33. **Удод, О. А.** Історія і духовність [Текст] / О. А. Удод. – К.: Генеза, 1999. – 145 с.
34. Українські історики XX століття: Бібліографічний довідник / Українські історики. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – Вип. 2, ч. 2. – 382 с.
35. **Цьомка, Н.** Науково-педагогічна діяльність П. М. Ардашева в Київському університеті [Електронний ресурс] / Н. Цьомка // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 73. – С. 81–83. Режим доступу: [file:///C:/Users/альберт/Downloads/gileya_2013_73_36%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/альберт/Downloads/gileya_2013_73_36%20(1).pdf)
36. **Чапля, В.** Науково-дослідна катедра українознавства в м. Дніпропетровськ. Становище її та діяльність за р. 1925–26 [Текст] / В. Чапля // Україна. – 1927. – № 1–2. – С. 223–225.

Надійшла до редакції 28.04.2017